

Zágorec-Csuka Judit

A Muravidéki magyarság könyvkultúrájának szellemtörténeti útja

A szlovéniai magyar könyvkiadás 1961-től napjainkig

A könyvkiadás gazdag múltra tekint vissza, hiszen magyar nyelvű könyvek a térség egyik középkori művelődési központjában, Alsólendván már a 16. század második felében megjelentek. A kisvárosban a múlt század végétől állandó nyomda működött. A magyarság sorsélményének egyik fontos időbeli cezúrája a trianoni határok meghúzásával kezdődik. Innentől beszélhetünk kisebbségi létről, határon túli magyar világról, muravidéki magyar irodalomról és kultúráról. A kisebbségi nyelvi, kulturális identitás megmaradásában fontos szerepet tölt be az irodalom, mely, mint mindenütt, a Muravidéken is a műveken keresztül közvetíti a kultúrát, és egyben elősegíti az anyanyelv megőrzését. Az említésre méltó előzmények ellenére, a két világháború közötti időszak kísérletei mellett, a muravidéki magyar irodalom ténylegesen csak a 20. század hatvanas éveinek elején bontakozott ki. Az irodalmi élet sokszínűvé válása, az alkotói pályák kiteljesedése együtt járt a könyvtermés növekedésével a Muravidéken. A nyolcvanas évekig a muraszombati Pomurska založba kiadó gondozásában jelenhettek meg a magyar írók művei. Ezt követően azonban a magyar kisebbség köréből származó, egyetemet és főiskolát végzett szerkesztők önállóan végzik el ezt az igényes és jelentős mesterségbeli tudást igénylő munkát.

A 90-es évektől évente 8-10 különböző kiadvány – szépirodalmi művek, tanulmánykötetek, állandó irodalmi és tudományos folyóirat – jelenik meg a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet gondozásában. Mostanáig (2004-ig) kétszáz különböző magyar könyv látott napvilágot, ami, tekintetbe véve a nemzeti közösség kis létszámát, mennyiségi és minőségi értéket képez. A terjesztés és árusítás részben a Muravidéken folyik, részben Magyarországon, kétnyelvű kiadvány esetén pedig Szlovéniában is. Rendkívül fontos, hogy az „illyési síp” immár egy ágaként, az egyetemes magyar irodalom részeként számon tartott muravidéki magyar

irodalom folyamatosan újratерemti önmagát, és jelenléte már természetesnek vehető. Ez a fejlemény a magyar nyelv megőrzése, megtartása és művelése szempontjából döntő jelentőségű, ugyanakkor pedig ösztönző hatása is van. Kezdetben esztétikai szempontból kevésbé értékes művek születtek, annál nagyobb volt azonban nemzetfenntartó, társadalmi szerepük. 1997-ben alakult meg Lendván a Szlovéniai Magyar Írók Társasága, amely fő tevékenységének a kis alkotóközösség műhelyének, a közönségteremtésnek és az önszerveződésnek az ügyét vállalta fel. A muravidéki magyar irodalom és könyvkiadás tehát nemcsak esztétikai zsinórmértékkel mérhető, hanem etikai, nemzetiség-fenntartó mércével is. A kettő természetesen nem keverhető össze.

Társadalmi helyzetkép

A II. világháború után a „Kuss, magyar!” korszaknak is nevezett, hosszabb időszak előzte meg az érdekvédelem kibontakozását. A megtizedelés, kitelepítés és teljes jogfosztottság korának elmúltával csak lassan oldódtak a görcsök, s még hosszú ideig a bizalmatlanság jellemezte a muravidéki magyarság közérzetét, lelkiállapotát. Az oldódás jelei csak az ötvenes évek végén kezdtek mutatkozni, amikor Muravidéken is megalakult a Magyar Köz-művelődési Bizottság (1954). Ez volt az itteni kisebbségi magyarság első szervezete, mely a belgrádi, központi hatalom kifejezett ösztönzésére jött létre. Erre főleg a Tájékoztatási Irodával (Kominform, 1947-es megalakulása, majd 1948 eleji irányváltása) való titói szakítás után került sor, ami az egész délszláv állam belpolitikájának újrafogalmazását tette szükségessé. Valójában a titóista Jugoszlávia és a sztálinista szocialista tábor, azon belül a rákosista Magyarország között alakult ki a konfliktus. A magyarságtudat megszakadásának folyamata a 40-es évek vége felé vált tragikussá. A Muravidéken is lezárult a vasfüggöny, átmenetileg kialakult a bűnös nemzet tudata a muravidéki magyarokban is. Magyarország a szovjet zónába ke-

rült, a térségben nem volt megfelelő alternatíva, az itt élő magyaroknak azonosulniuk kellett a jugoszláv értékrenddel. A magyar iskolák elnéptelenedtek, 1958-ban bevezették a kétnyelvű oktatást. Az 50-es években elenyésző hatással volt Magyarország a muravidéki magyar közösségre, inkább a délszláv kultúra érezte hatását egészen a 70-es évekig.

A Magyar Közművelődési Bizottság (1954) közgyűlésén 11 tagból álló vezető testületet választottak, melynek elnöke Vljaj Lajos költő, baloldali kisebbségpolitikus lett.

A kínálkozó lehetőségeket és a felcsillanó reményeket azonban hamarosan megghiúsították a központosító törekvések, melyek nyomán megszűnt a magyarság többségét felölelő lendvai járás. A közigazgatás átszervezésével a járás a muraszombatihoz került, itt pedig a magyarság érdekeit teljesen figyelmen kívül hagyták. Csak az ötvenes évek végén történt újabb kísérlet a közművelődési bizottság újjászervezésére, de ezek a tervek papíron maradtak.

Jugoszlávia szétesése után (1991) a Muravidéknek újra kellett kezdenie önmeghatározási kísérleteit, hiszen irodalma addig a jugoszláviai magyar irodalom része volt, annak egyik változatát alkotta. Bori Imre A jugoszláviai magyar irodalom rövid története (1982) című könyvében alig néhány fejezetet szentel a térség magyar irodalmának. A szlovéniai irodalom a vajdasági árnyékában létezett. A muravidéki magyarság földrajzi tájegységek, tájszólások, regionális tudatok, mentalitások és történelmi hagyományok által bonyolult módon tagolt, új, önálló államalakulatban találta magát. A Muravidék magyarok lakta térsége miniregiókból tevődik össze: Lendva és vidéke szellemi kisugárzása évszázados hagyományokra tekint vissza, de az örvidéki (goricskói) magyarság területi tudata is árnyalja a képet. A muravidéki magyarság mintegy huszonkilenc vegyesen lakott (magyar-szlovén) településen több közigazgatási terület, község vonzáskörében él, melyek több szinten kapcsolódnak egymáshoz, valamint a szomszédos régiókhoz és a határos országokhoz. A területi sokféleségek egységében létező magyar irodalomnak egy olyan részrendszeréről van szó a szlovéniai magyar irodalom és könyvkiadás esetében, melynek talán a többszörös peremhelyzet legfontosabb jellegadó vonása.

Az önszerveződés formái a hatvanas és hetvenes években

A szlovéniai magyar alkotógárda elég későn, csak a hatvanas évek elejétől kezdődően tudott szépirodalmat létrehozni. Az itt élő magyar íróknak tehát szembe kellett nézniük az irodalomteremtés feladatával, hiszen a középkori hagyományok megszakadásával a térségben nem hogy magyar nyelvű irodalom, de még értelmiség sem volt. E folyamatosság nélküli földrajzi-települési alakzat közösséggé válása volt és maradt a nyelv- és kultúra-vesztés folyamatos fenyegetésének árnyékában. Az 1974-es alkotmányban emelkedtek törvényi rangra a kisebbségi különjogok, s ez által az alkotmányban is megfogalmazódott a nemzetiségi öngazgatási érdekközösségek alapításának lehetősége. Így csaknem fél évszázados hiábavaló törekvés, erőfeszítés után, 1975-ben megalakult a Magyar Nemzetiségi Oktatási és Művelődési Érdekközösség, s ezzel a szlovéniai magyarság történetének egy új fejezete kezdődött el.

Főleg a művelődés, ezen belül a könyvkiadás, a falusi műkedvelő tevékenység és a hagyományőrzés, valamint a kisebbségi tömegtájékoztatás területén ért el látványos eredményeket a közösség. Ezért a kisebbségi önszerveződés két évtizedes szakaszának és a kisebbségi joggyakorlat tényleges meglétének köszönhetően ma egy sajátos, szlovén mintára kialakult kulturális autonómiáról lehet beszélni, mely ugyan nem épült még ki teljesen, mégis nagymértékben hozzájárulhat a magyarság asszimilációjának lelassításához. A muravidéki magyarság létszáma tízévente a statisztikai adatok szerint 1500-2000 fővel csökken. A nagyarányú asszimiláció és identitásvesztés legnagyobb mértékben a vegyes házasságok esetében zajlik. A 60-as évek progresszív politikai fordulata a 70-es, 80-as években hatott csak igazán, s a 90-es években nőtt meg az a kulturális igény, amelyhez egy megfelelő intézményrendszer is kiépülhetett (Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Magyar Tájékoztatási Intézet, Muravidéki Magyar Rádió). De ez sem kielégítő, hiszen közben megnőtt az áttérés a kettős identitás, kettős kötődés irányába (vegyes házasságok), és csökkent a magyar önazonosság felvállalásának igénye. Muravidéken minden második család (az 50 év alatti réteg) vegyes házasságban él. Ezek a tények a magyar kultúrára is kihatnak.

A rendszerváltás után, a kilencvenes években

1990 márciusában a rendszerváltás előkészületi fázisában az öngazgatási érdekközösségek egy része megszűnt, másik felét pedig átszervezték. A lendvai és a muraszombati község nemzetiségi közösségeinek meghagyásával, a tömörítés szándékával alakult meg az integráló szerepet betöltő Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közösség. Ennek az önkormányzati szintű érdekképviselői szervezetnek a legfelsőbb testülete a közgyűlés (tanács). Ez az érdekképviselő felvállalta a művelődésre kiterjedő teendőket is. Az első, 1990-es demokratikus választásokat követő új alkotmány előkészítésének folyamatában sok új dologra derült fény. A többpártrendszerre épülő demokrácia a magyar nemzetiségi képviselőktől nagyobb felkészültséget, politikai tudást várt el, mint a pártállam. A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy bár többször történt kísérlet a megalkotására (anyanyelvápolás, hagyományápolás, a kétnyelvű ügyintézés követelése, irodalomteremtés, a gazdasági fellendülés szorgalmazása stb.), még mindig nincs megfelelő túlélési stratégiája az itteni magyarságnak. A közösségteremtés nem könnyű feladat. A könyvkiadás és az egyéb, anyanyelvápolással és identitás-megtartással összefüggő tevékenység az 1994-ben megalakult Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézetre hárult Lendván. Az irodalmi, a tudományos és ismeretterjesztő művek kiadását állami költségvetésből és pályázatokból fedezi a művelődési intézet. Ha a muravidéki könyvkiadás mennyiségi mutatóit vesszük szemügyre, az eredmény nem lehangoló: az elmúlt évtized folyamán évente nyolc-tíz szépirodalmi és egyéb, tudományos jellegű művet bocsátottak az olvasóközönség rendelkezésére. A szépirodalmi jellegű könyvek mellett helytörténeti és néprajzi tárgyú kiadványok is megjelentek. A tudományos irodalmat a különböző dialektológiai és történelmi munkák képviselték.

Szlovénia és Magyarország között jelenleg nincs vitás kérdés. S ami gazdasági téren csak nehézkesen valósul meg, kulturális téren a régiókban már elfogadást nyert. Zala és Vas megye között a kulturális együttműködés több évtizedes múltra tekint vissza. Az 1992-ben parafált szlovén-magyar kisebbségi egyezmény és az 1994-ben mindkét fél részéről ratifikált alapszerződés mintájára a

Muravidéki Magyar Nemzeti Önkormányzat évente aláírja a kulturális együttműködésről szóló megállapodást. Az alapszerződésből eredő kötelezettségeket a már működő kormányközi kisebbségi egyes bizottság évenként legalább egyszer tárgyalásokon értékeli. Ám a pozitív diszkriminációra épülő szlovén kisebbségpolitika és a már két évtizede működő kulturális autonómia nem jelent garanciát, sem megnyugtató választ a kis létszámú magyarság jövőjét illetően. Ezen belül viszont fontos szerep jut a magyar nyelvű könyvkiadásnak, hiszen jelentősen hozzájárul a kisebbség megmaradásához.

Kovács Attila: Szent István

A Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet (MNMI) és a Bánffy Központ szerepe a szlovéniai magyar könyvilágban

1994. január 1-jével a Szlovén Köztársaság Alkotmánya 64. cikkelyének értelmében alapították a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézetet, melynek feladatkörébe tartozik a magyar nyelvű könyvkiadás is. Az MNMI segíti a muravidéki magyar irodalom és egyéb alkotóközösségek munkáját, valamint szorosan együttműködik azokkal, akik szaktudásuk révén segítik az írókat, költőket könyveik megjelentetésében. A könyvkiadás terén ma már állandósulni látszik az évi nyolc-tíz kiadvány, mely tartalmát illetően a szépirodalom, a helytörténet, a néprajz, a szociográfia területére terjed ki. Az általában 800-1000 példányban megjelenő könyvek mintegy kétharmadát vásárolják meg az olvasók, kerül a kötelező példányok küldésének keretében a magyarországi és a szlovéniai közgyűjteményekbe, valamint jelentősebb tudományos és irodalmi műhelyekbe. Egyharmada pedig a térség kulturális tevékenységét reprezentálja, az irodalom népszerűsítését szolgálja. A kiadványok tartalmi és esztétikai minősége egyaránt évről évre javuló tendenciát mutat.

A Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet (MNMI) a muravidéki magyarság művelődését, irodalmát, könyvkiadását, valamint tudományos tevékenységét felkaroló és segítő közszolgálati intézmény. Működési köre – tartalmát és földrajzi kiterjedését illetően egyaránt – túlterjed Muravidék magyarlakta területeinek határán. Ennek értelmében munkájára egyrészt az egyetemes magyar kulturális értékek terjesztése, közvetítése és létrehozása, másrészt a multikulturális környezet sajátos művelődési adottságainak kibontakoztatása jellemző. Az MNMI – a muravidéki magyarság politikai, oktatási, kulturális és tájékoztatási intézményei mellett – szoros kapcsolatot tart az egyetemes magyar értékeket képviselő tudományos és kulturális fórumokkal, a szomszédos Vas és Zala megyék múzeumaival, levéltáraival, könyvtáraival, művelődési központjaival és folyóirataival, valamint más, határon túli magyar közösségek művelődési szervezeteivel és tudományos műhelyeivel. Az elmúlt esztendőben tevékenysége folyamatosan bővült, így jellegét és szerepét tekintve az intézet helyzete megszilár-

dult. 1997 decemberében a magyar kormány a rangos Kisebbségekért Díjban részesítette, a muravidéki magyarság nemzettudatának és anyanyelvének megőrzése mellett külön méltatva a Kárpát-medencei és az azon túli magyar-magyar kapcsolatteremtés terén felvállalt munkáját.

2004. augusztus 20-án nyílt meg Lendván a Bánffy Központ, amely a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet keretén belül működik. A beruházás közel 70 százalékát (840 millió forint) a magyarországi Illyés Közalapítvány támogatása fedezte. A költségek többi részét a Szlovén Köztársaság Művelődési Minisztériuma, az Információs Minisztérium, a Határon Túli Magyarok Hivatala és a Lendvai Községi Magyar Önkormányzat állta.

A Bánffy Központ az a műhely, mely összefogja az itt élő magyarságot, és tevékeny szerepet vállal a magyar-szlovén kulturális együttműködés építésében. Itt folyik többek közt a magyar könyvek, folyóiratok népszerűsítése és árusítása, mivel a magyar könyvesbolt is a kultúrcentrum intézményei közé tartozik. A Bánffy Központ internet kávézójával, kiállítóhelyiségével és magyar könyvesboltjával, valamint változatos programjaival nyitott minden kulturális, tudományos, ifjúsági rendezvény és kezdeményezés előtt.

A magyarságtudat védelme – kisebbségben

A szlovéniai magyar nyelvterület, mely minden irányban meghaladja a politikai határokat, szélein bizony töredezik. Különösen jellemző ez a szórványvidéken, mely egyben magyar nyelvszigetnek is számít. Késleltetni a nyelvi és etnikai eróziót nem könnyű feladat. De ugyanakkor kialakulóban vannak azok a stratégiák, melyek a magyarságtudat megtartását, az identitásörzést tűzték ki célul. A 90-es években sikerült szabad, önálló sajtót és hiteles képviselői intézményeket létrehozni. A magyarság megtartásának és megerősítésének stratégiája pedig most mindenekelőtt azon múlik, hogy a kisebbségi helyzetű magyaroknak sikerül-e polgárosodniuk, fel tudják-e építeni önkormányzatukat: autonómiájukat, helyre tudják-e állítani azt a nemzeti egységet, mely egyaránt kiterjed az anyaországra, az utódállamok és a nyugati világ magyarságára, végül képesek-e arra, hogy megvédelmezzék és

megerősítsék nemzeti kultúrájuk intézményeit. A szlovéniai magyar könyvkiadás ötven évzede is egy alapvető törekvés részeként vizsgálható: az ezredforduló körül a nyolc országban élő Kárpát-medencei (és természetesen a nyugat-európai és tengerentúli szórványokat képező) magyarság, a világ tizenötmilliós magyarságának kulturális és lelki integrációja. A „politikai nemzet” koncepciójával szemben állt a német romantikus gondolkodók, elsősorban Herder „kultúrnemzet” fogalma, amely azt hirdette, hogy valamely nemzet kohézióját nem a közös állam, hanem a közös nyelv szavatolja; a közös etnikai és történelmi tudat, a közös kultúra és hagyomány által valósítható meg. Ez a felismerés a szlovéniai magyarság szellemi fejlődésére is érvényes, különösen a magyar nyelvű könyvkiadásra, melynek mai helyzetét meghatározza, hogy a többségi nemzet hatalmi intézményei milyen mértékben fogadják, vagy túrik el a magyar kulturális közösség eszméjét, és ezt anyagiakban, állami dotációval mennyire támogatják.

A magyar kultúrának vállalt hagyományai, nemzeti tudata és esztétikai értékrendje értelmében egységes szellemi entitása, több központja, vagyis történetileg kialakult intézményrendszere van. A jövő is erre irányul – a magyarság lelki egyensúlyának a helyreállítását követeli, mely legfontosabb történelmi feladataink közé tartozik. A régiókban bekövetkezett változások után elmondhatjuk, hogy új beszédmód kialakítására van szükség, mely elutasítja a történelmi gyökerű kisebbségi önkorlátozást és a túlzott óvatosságot, meg tud küzdeni a szabad kifejezésért, és – Pomogáts Béla szavaival – valóban a „sajátosság méltóságát” képviseli. Ha a kisebbségi magyarság – az anyaország és az egyetemes nemzet szolidaritását élvezve – ráébred végre arra, hogy össze kell szednie minden erejét, és felelősséget kell vállalnia saját sorsának alakításáért, akkor fog igazán létrejönni a megmaradást biztosító szellemi-lelki kondíció, és fognak valóban felépülni azok az intézmények, melyek a magyar nemzettudat fenntartásának alapvető biztosítékai lehetnek. A 90-es évektől erre épül a szlovéniai magyar könyvkiadás is.

A magyar könyvek műfaji skálája bővült a 60-as évekhez képest. Kezdetben a líra volt túlsúlyban, majd kezdtek kibontakozni a prózai műfajok, s a 90-es évek végén Bence Utrosa Gabriella Visszahozott szép karácsony című, 1994-ben

kiadott mese- és elbeszéléskötete nyomán már filmet is forgattak. A muravidéki irodalmat hosszú évtizedekig nem recenzálták, a 90-es évektől azonban ez is kialakulóban van. Az itt megjelenő szépirodalmi és tudományos jellegű művek felkellették a magyarországi, főként a szomszédos megyék folyóirataiban publikáló kritikusok érdeklődését. A kiadványok példányszáma nőtt: a 60-as évek 2-300-as tételéhez viszonyítva, ma már alig jelenik meg kiadvány 1000 példány alatt. A muravidéki magyarság irodalmáért a létrehozó kis közösségének, természetesen körülményeit figyelembe véve, minőségi szempontból sem kell szégyenkeznie.

Az irodalomszervezés és a könyvkiadás a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet keretein belül folyik. A Kárpát-medence magyar kisebbségi intézményei közül az MNMI küldi el legmagasabb kötelempéldány-számban a kiadott könyveket Magyarországra, az OSZK-ba, a megyei könyvtárakba és más kisebbségi intézményekhez, testvérlapokhoz, és magánszemélyekhez. A szlovéniai magyar könyvkiadás nem létezhet állami támogatás, szubvenciók nélkül. A magyar könyveket Lendván a Bánffy könyvesboltban árulják, elérhető áron. A Bánffy névre „keresztelt” magyar könyvesboltot az MNMI 1998. március 15-én Lendva központjában kezdte működtetni – nonprofit jelleggel. A muravidéki magyarság kis létszáma miatt lehetetlennek tűnt önfenntartó könyvesboltban gondolkodni, azonban a lelkes közönség állandó érdeklődése indokolta tette e sajátos jellegű, státusát tekintve a térségben egyedülálló létesítmény megnyitását. Az eddigi működés sikere a döntés helyességét bizonyítja. A könyvesboltban – a könyvek, térképek és folyóiratok mellett – magyar nyelvű napilapok is kaphatók. Kitágult a világ, változtak a lehetőségek. Új kihívások előtt áll a szlovéniai magyarok kiadói és könyves szakmája. A szlovéniai magyar írók-költők hangja mind messzebbre hallatszik a Kárpát-medencében, többé nem légtüres térben alkotnak.